ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.01
УДК 340.15 (477)

Прус В. З.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6818-0624
Шкуратенко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1879-0085

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовані особливості становлення і розвитку пенітенціарного законодавства Російської імперії в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Охарактеризовано базові нормативно-правові акти, серед яких: Статут для осіб, що утримуються під вартою 1890 р. і Загальна тюремні інструкція 1915 р. А також визначено складові виправно-трудового впливу на ув'язнених: диференціація й розділення за категоріями, розпорядок дня, організація виправних робіт тощо.

Ключові слова: пенітенціарна система; тюремна інструкція; ув'язнені; тюрмознавство

В статье проанализированы особенности становления и развития пенитенциарного законодательства Российской империи в конце XIX в. начале XX в. При этом установлены базовые нормативно-правовые акты исправительно-трудового характера, среди которых: «Устав о лицах, содержащихся под стражей» 1890 г и Общая тюремная Инструкция 1915 г. А также определены составляющие исправительно-трудового воспитания заключенных: дифференциацию заключенных, распорядок дня, организацию работ и тому подобное.

Ключевые слова: пенитенциарная система; тюремная инструкция; заключенные; тюремное дело.

Постановка проблеми. Для держав на пострадянському просторі побудови демократичних правових нагальним стало проведення в краї-

нах колишнього Радянського союзу структурних реформ. В умовах демократизації суспільного життя важливим пріоритетом залишається реформування пенітенціарної системи. Її головною метою мала б стати перебудова системи органів виконання покарань та визначення концептуальних засад реалізації кримінально-виконавчої політики. Безумовно, при реалізації цієї мети необхідно звернутися до історичного досвіду (як негативного, так і позитивного) організації виконання покарань. Серед низки важливих кримінально-виконавчих та історико-правових наукових проблем особливий інтерес складає проблема формування та розвитку пенітенціарного законодавства. За таких обставин значний суспільний інтерес становить багатовіковий історико-правовий досвід нашого минулого, особливо ж – період пореформеної Росії кінця XIX – початку XX століття, коли значна частина територій пострадянського простору перебувала у складі Російської імперії. Значення історії становлення і розвитку пенітенціарного законодавства і тюремних органів у дореволюційний період необхідно сьогодні для активного застосування досвіду минулого в сучасній практиці діяльності виправних установ, що обумовлює актуальність тематики цієї статті. При цьому глибоке аналітичне осмислення історико-правової спадщини дає можливість по-новому, із знанням справи оцінити тенденції розвитку тогочасного пенітенціарного законодавства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному аналізі розвитку пенітенціарного законодавства в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

У відповідності з метою статті визначені такі основні завдання: здійснити аналіз становлення та розвитку пенітенціарного законодавства Російської імперії кінця XIX – до початку XX ст.; проаналізувати основоположні нормативно-правові акти щодо організації діяльності тюремної системи Російської імперії в кінці XIX на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою статті стали положення, які містяться в працях відомих дореволюційних дослідників окресленої проблематики: М. М. Гернета, Д. А. Дриля, С. В. Познишева, Н. Д. Сергієвського, Д. Г. Тальберга, І. Я. Фойницького. Дана проблематика була цікавою та знайшла своє відображення в розробках радянських учених, Л. В. Бородича, Г. О. Радова. Сучасна історіографія правової регламентації тюремної системи та розвитку пенітенціарного законодавства представлена в доробках українських вчених у галузі кримінально-виконавчого права а також історії держави та права: О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина, О. П. Неалова, В. В. Россіхіна, О. М. Григор'єва В. М. Чиснікова та ін. Що ж стосується деяких положень регламентації та впровадження нормативно-правових актів пенітенціарного законодавства, їх особливості розвитку та деякі інші питання проблематики не стали предметом окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У кінці XIX ст. в Російській імперії формуються теоретичні основи виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі та з'являється нова галузь юридичних знань «тюрмознавство» фундатором якої слід вважати професора Петербурзького

університету І. Я. Фойницького. Його фундаментальна праця «Учение о наказании в связи с тюремным содержанием» [1] і до цього часу залишається настільною книгою вчених і практиків у сфері кримінально-виконавчого права.

Крім І. Я. Фойницького значний внесок у розвиток системи наукових знань у галузі виконання покарань наприкінці XIX ст. внесли також професор Харківського університету Д. А. Дріль [2–4], професор Київського університету Н. Д. Сергієвський [5–6] та ін. «Необхідність спеціальних робіт до досліджень, пов'язаних з технічною стороною організації тюремного ув'язнення, писав Н. Д. Сергієвський – викликало виділення цього відділу загальної частини кримінального права в особливу гілку – тюремознавство» [6, с. 164].

У цей час у кримінально-правовій науці піддається різкій критиці широке застосування судами міри покарання у виді позбавлення волі в різних формах. Це було пов'язано з вбивством Олександра II і затвердженням 14 серпня 1881 р. Олександром III «Положення про заходи щодо охорони державного порядку і суспільного спокою», в якому передбачалася можливість введення посиленних або надзвичайних заходів як в імперії в цілому, так і окремо в губерніях [7, с. 112].

Професор Петербурзького і Московського університетів П. І. Ковалевський писав: «навіть чи знайдеться дуже багато випадків виправлення злочинців шляхом тюремною ув'язнення, заслання, каторжних робіт, галер тощо, якщо всередині цієї людини не збереглися достатньою мірою свої власні моральні початки». Він же серед цілей покарання

на перше місце висував питання перевиховання злочинців. До теперішнього часу боротьба із злочинністю ведеться шляхом покарання. Прикро, але ця боротьба є марною, безцільною і безглуздою. Ми бачимо інший спосіб боротьби із злочинністю, помоєму, і більш доцільно і більш логічно – це виховання і перевиховання злочинців» [8, с. 2–3].

Основним тюремним кодексом як і раніше продовжував залишатися Статут про тих, що утримуються під вартою, до редакції якого вносилися лише деякі несуттєві зміни. Перше перевидання Статуту на той час відбулося в 1886 р. При порівнянні Статутів 1857 і 1886 рр. відмічається значна розбіжність у кількості статей. Замість 1130 статей у редакції 1857 р. Статут редакції 1886 р. містив всього 400 норм. Така зміна обсягу Статуту пояснюється виключенням статей, які передбачали позбавлення волі у «смирительних» і робочих будинках. Щодо виправних арештантських рот цивільного відомства, то вони були замінені виправними арештантськими відділеннями [9, с. 5–6].

Статут про тих, що утримуються під вартою, редакції 1886 р., був перевиданий через 4 роки в 1890 р. [10, т. XIV с. 3427–3507]. За ці 4 роки ніяких змін у тюремному – законодавстві не відбулося, і нове видання майже цілком повторило свого попередника. Йому судилося вже більш не перевидаватися до 1917 р. Зміни до Статуту вносилися в різні роки по «продовженням» Зводу законів, але вони не змінювали основного фундаменту, на якому був побудований цей Статут.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Статутом про утримання під

вартою 1890 р. тривалий час визначався тюремний режим, який був головним засобом фізичного і морального пригнічення ув'язнених. У Статуті містилося 394 статті (у виданні 1886 р. – 400 ст.). Відповідно до нього всі місця позбавлення волі були розділені на 4 групи, залежно від мети позбавлення волі (ст. 1): 1) як запобіжний засіб перешкоджання ухиленню від слідства та суду; 2) як міра виправлення і покарання; 3) для утримання невинуватих боржників; 4) для утримання пересильних арештантів [11, с. 37].

До 1890 р. зберігалася велика різноманітність найменувань місць позбавлення волі. В Статуті знов повторювалися давно знайомі назви: фортеці, гауптвахти, тюремні замки, виправні арештантські відділення та ін., але з'явилися і новіші назви місць позбавлення волі, як, наприклад, виправні притулки для неповнолітніх (ст. 2) [11, с. 37–41]. Однак необхідно визнати, що попереднє змішення в одних і тих же в'язницях різних ув'язнених продовжувало залишатися так само, як і в останньому десятиріччі XIX ст., так і в XX ст.

Утримання місць позбавлення волі покладалося на державу, земства і міста, що було встановлено в XIV томі Зводу законів Російської імперії. До керівного складу управління в'язницями на місцях окрім начальників в'язниць і їх помічників Закон від 13.06.1887 р. увів також їх помічників або доглядачок жіночих відділень. Крім того до управлінського складу в'язниць увійшли священники, диякони, псалмовщики, лікарі, фельдшери та фельдшерки [12, с. 60–92]. Тобто цим законом до складу тюремних працівників вводилися наглядачки для догляду за

особами жіночої статі [12, с. 93]. Таким чином, лише після видання цього закону жінки-арештантки були, нарешті, звільнені від обтяжливої для них чоловічої варти.

До Статуту про осіб, що утримуються під вартою як і раніше увійшов «Статут Товариства піклувального про тюрми» (ст. 64–123). Межі діяльності цього Товариства були вкрай вузькими. Весь другий розділ цього Статуту був присвячений узаконенням про порядок утримання ув'язнених у різних місцях позбавлення волі, починаючи з арештантських приміщень і закінчуючи каторжними в'язницями [11, с. 87–115].

Як і раніше Статут про тих, що утримуються під вартою розмежовував умови утримання в арештантському будинку осіб вищих станів з усіма іншими. Він вимагав, щоб, за можливості, арештовані цих соціальних груп утримувалися, не змішуючись між собою. Лише селяни й міщани могли призначатися на господарські роботи в місцях ув'язнення [12, с. 278–280]. За визначенням професора О. Н. Ярмиша, Статут 1890 р. у цілому був пронизаний духом становості. Це – не дивно, оскільки він майже цілком повторив норми Статуту 1886 р., який, у свою чергу, сприйняв основні положення Статуту про тих, що утримуються під вартою 1857 р. [13, с. 273–274].

Окремий розділ (3) був відведений тим, які утримувалися при поліції та в'язницях як підслідні й осуджені. Ст. 174 Статуту зрівняла привілеї утримання у в'язниці дворян і чиновників з «людьми, які станом своїм відмінні (імениті) та іноземців»: вони повинні були розміщатися «особливо від людей низького стану» [11, с. 98].

Спеціальний параграф цього розділу визнав утримання у в'язниці, засуджених до арешту. Хоча таке утримання в основних рисах не відрізнялося від утримання підслідних, але було пов'язане з більшими обмеженнями [11, с. 112–113].

Наступним після тюремного ув'язнення видом позбавлення волі згідно зі Статутом 1890 р були виправні арештантські відділення. Вони призначалися лише для осіб чоловічої статі, не позбавлених від тілесного покарання, у віці від 17 до 60 років. Як відзначав О. Н. Ярмиш: «Аж до 1900 р. класово-становий принцип панував і при призначенні такого виду позбавлення волі, як виправні арештантські відділення». Ця залежність виду позбавлення волі від класової приналежності була скасована законом лише 10.06.1900 р. [13, с. 240].

Різні статті розділу про виправні арештантські відділення повторили старі вимоги щодо релігійно-морального виправлення арештантів через духівників. Головними засобами «перевиховання» засуджених у цих пенітенціарних установах були різки (до 30 ударів), молитви і пости. «Статут 1890 р., повторив старі норми про релігійно-моральні впливи на ув'язнених через духівників. Відвідування церкви, слухання проповідей, молитви вдень і увечері були обов'язкові. Лише ті арештанти, які відрізнялися «виконанням обов'язку віри й старанністю до праці», могли бути переведені до «загону тих, які виправляються», що зумовлювало скорочення терміну ув'язнення та обмеження застосування тілесних покарань» [13, с. 274].

Проте у всьому розділі немає жодного слова про бібліотеки і про навчання ремеслам. Відсутні також

норми про охорону і гігієну праці, крім заборони робіт, які ніколи не виконувалися, «шкідливо діючих на здоров'є ... навіть і за вибором самих арештантів» (ст. 355) [11, с. 127].

Тюремний Статут 1890 р. був чинний до повалення царського уряду в 1917 р. До нього вносилися лише часткові зміни і доповнення. Зокрема, у 1902 р. було внесено декілька істотних змін до Статуту відповідно до законів від 10 червня 1900 р. про відміну і реформування заслання, а також від 23 травня 1901 р. про дисциплінарну відповідальність арештантів.

Щодо першого закону, то його видання було викликано значним зниженням ролі заслання в каральній політиці російського уряду в кінці XIX ст. Так, Д. І. Тальберг ще в 1875 р. відзначав, що заслання, маючи деякі загальні риси з тюремним ув'язненням, втратило в даний час свій колись високий кредит [14, с. 5]. Виданню цього закону передувала поїздка до Сибіру і на о. Сахалін «для особистого ознайомлення на місцях з умовами відбування і сучасним становищем заслання і каторги» начальника Головного тюремного управління О. П. Саломона. Була заснована «комісія про заходи щодо відміни заслання». Після повернення з поїздки була представлена розгорнута доповідь у Міністерство юстиції [15, с. 17].

Занепад покарання у виді заслання на каторжні роботи історично пояснюється не тільки загальним браком коштів, але й тим, що таке покарання все більше суперечило із загальноєвропейською тенденцією і гуманізацією умов відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Значення заслання дещо зросло

в короткий період революційного руху 1905 - 1907 рр., коли суди почали ширше застосовувати його у політичних справах. Згодом пізніше проводилася робота зі створення проекту про режим каторжної в'язниці («Тюремний вісник», липень 1910 р.). Однак Перша світова війна завадила цьому проекту стати законом [16, с. 37].

Стосовно другого закону, то згідно зі Статутом про тих, що утримуються під вартою відповідно до продовження Зводу законів, виданого в 1902 р. (ст. 402), за начальниками місць ув'язнення зберігалось старовинне право накладення різних дисциплінарних покарань за їх власним розсудом, не встановлюючи навіть мінімального терміну між накладенням цих покарань [11, с. 19].

Перелік покарань у ст. 395 Статуту стосується тільки в'язниць і виправних арештантських відділень. У переліку десяти видів дисциплінарних покарань були вказані: догана, позбавлення права читання (окрім книг духовного змісту), листування, побачення, покупки за власні гроші запасів, розпорядження заробітком, а також його конфіскація (термін цих покарань визначався не більше одного місяця), зменшення харчування до залишення на хлібі й воді (на строк до трьох днів), ув'язнення у «світлий» карцер (до одного тижня) і «темний» карцер (до одного тижня з переводом через три дні до «світлого» і дозволом прогулянок). Крім того закон не відмовився, навіть, і від різок для тих, кого закон продовжував називати на початку XX ст. «невилученим від тілесних покарань» (ст. 397) [11, с. 117-118].

Таким чином, закон 23 травня 1901 р. закріплював свавілля тюрем-

ної адміністрації, яке було найважчою ланкою в загальному ланцюзі позбавлення волі. Російська імперія залишалася майже єдиною країною, у якій до початку XX ст. у системі покарань застосовувалися тілесні покарання і кайдани. Таке становище не могло не викликати відповідну реакцію в суспільній російській свідомості; бо такі середньовічні атрибути вже не залишали сумнівів у тому, що вони принижують людську гідність і що навіть засуджені за тяжкі злочини повинні утримуватися в таких умовах, які б цієї гідності не принижували.

Зміни Статуту про тих, що утримуються під вартою з часу створення Головного тюремного управління з 1879 р. і до 1917 р. відбувалися не рідко, але, – як відзначав М. М. Гернет, – «глибокої зміни основ тюремного законодавства не відбулося» [17, с. 19]. Наприклад, при аналізі змісту тюремного Статуту, зокрема, XIV томі Зводу законів виявляється, що чотири параграфи в 1-у розділі і дев'ять – у 2-му як і раніше є сумішшю законів за весь XIX і початок XX ст. і містять регламентацію багатьох дрібниць, як і раніше характеризуються, за словами М. М. Гернета, «широтою і невизначеністю» [17, с. 20; 68].

У XIV томі Зводу законів, окрім тюремного Статуту, міститься «Статут про засланих». Аналізуючи його, можна помітити, що обсяг повноважень тюремної адміністрації над ув'язненими у тюрмі для засланих був ще більш неосяжним, ніж за тюремним Статутом. Особливе місце в «Статуті про засланих» було відведено етапним в'язням [12, с. 3518-3519]. Тому що з 1906 р. арештанти перестали посылатися на каторжні

роботи на о. Сахалін, уряд передбачав влаштувати каторжні в'язниці в центральній частині імперії. Такі в'язниці під назвою «тимчасових» засновувалися з 1907 р. Наприклад, відома Херсонська тимчасова каторжна в'язниця, яка була перебудована з арештантського виправного відділення.

«Отже, Статут про утримання під вартою і Статут про засланців визначали режим різних місць ув'язнення лише у загальних рисах. Через це, важлива роль відводилася циркулярам Головного тюремного управління» [13, с. 241]. Кількість виданих тюремних циркулярів у кінці XIX – на початку XX ст. визначалося тисячами. Тільки за період з 1879 по 1910 рр. вони склали два об'ємні томи, видані Головним тюремним управлінням. За період 1911–1916 рр. вони продовжували друкуватися в кожному номері журналу «Тюремний вісник». Частина з них стосувалася питань тюремного побуту, а частина – постановки діловодства [18–19].

При аналізі циркулярів добре видно характерні риси тюремної політики царського уряду, її залежність від загальної політичної лінії. Так, циркуляри, видані на початку 1900-х років написані з широким використанням ліберальної фразеології, у них помітне прагнення до деякого пом'якшення тюремного режиму (входити в потреби арештантів, знайти їх довіру, залишення в арештантів на руках грошей тощо). Мова циркулярів різко змінюється в роки реакції 1907–1911 рр. (стріляти у вікна камер, якщо арештанти вступали в розмову або викидали щонебудь на вулицю і т.п.) [16, с. 138].

Величезна кількість циркулярів стосується не умов тюремного

побуту, а канцелярщини – різноманітних форм всіляких відомостей, звітів і довідок. Вагоме місце в тюремній політиці Головного тюремного управління відводило просвітницькій або духовно-моральній (на офіційній мові) роботі серед ув'язнених. Насправді ж вона зводилася до релігійної пропаганди. Ще з 70-х років XIX ст. уряд ставив завдання посилення ролі православного духовництва у в'язниці. За посадою священник прирівнювався доглядачу (начальнику) в'язниці.

У 1891 р. Головне тюремне управління змушене було видати циркуляр № 11, в якому відзначило, що арештанти, одержуючи книги Священного писання, виривають з них листки для паління. Циркуляром № 28 від 8 червня 1910 р. Головне тюремне управління пропонувало навіть як лікарський засіб проти сухот проводити «релігійно-моральні бесіди з хворими», а циркуляром № 70 від 29 листопада 1914 р. було запропоновано для боротьби з пияцтвом проводити «моральні бесіди» у в'язницях [19, с. 236–237]. 21 квітня 1909 р. Головним тюремним управлінням були затверджені особливі правила відвідування церков.

Загальна тюремна інструкція 1915 р. визначила завдання та цілі ідеологічного впливу на ув'язнених. У ст. 244 Інструкції було вказано, що «духовно-моральна дія на арештантів має своїм призначенням роз'яснення їм правильних понять про релігійні і про загальні громадянські обов'язки, що вимагають відданості Престолу і Суспільству і шанування відповідних законів і влади» [11, с. 236]. У дореволюційній Росії православними священниками був накопичений багатий досвід ре-

лігійно-морального виховання ув'язнених. Цей досвід міг би використовуватися релігійними конфесіями та Департаментом виконання покарань у питаннях етичного виховання засуджених до позбавлення волі.

Однак з часом церква втрачає своє провідне значення виховного центру, поступаючись місцем школі та бібліотеці. У 1884 р. намічено заходи з розвитку тюремних шкіл. Хоча, згідно з архівними матеріалами, наявність бібліотек в окремих центральних в'язницях простежується вже у 60–70 рр., лише у березні 1906 р. Головним тюремним управлінням були видані правила про організацію роботи бібліотек у всіх місцях позбавлення волі. Проте, цей процес розтягнувся на довгі роки і до 1917 р. він так і не був завершений. Асортимент бібліотечних книг був обмежений. У 16 % бібліотек у наявності були тільки книги релігійного змісту. Кожному арештанту на руки видавалися Біблія і молитвеник. Циркуляр № 52 від 16 серпня 1908 р. наказував не допускати до в'язниці книг шкідливих у державному та релігійному відношенні, вилучати в ув'язнених книги шкідливого й тенденційного змісту, не допускати обміну книгами ув'язнених [19, с. 762].

Новою формою роботи центральної тюремної адміністрації стало надання допомоги у працевлаштуванні та соціальній реабілітації осіб, які звільнялися з місць позбавлення волі. Так, з цією метою 1 вересня 1895 р. було затверджене «Положення про Піклування про будинки працелюбності та робітні будинки», що створювалися під патронатом імператриці Олександри Федорівни [21, с. 9]. Утримувались спеціальні суми

коштів для допомоги звільненим з в'язниць. Міністром юстиції у циркулярі Головного тюремного управління № 68 від 10 серпня 1908 р. був затверджений Статут товариства сприяння особам, які звільняються з місць позбавлення волі (патронату). Завдання Товариства полягали в: 1) сприянні персонам, звільненим з місць позбавлення волі, в устрої їх побуту, у поверненні на шлях чесного життя; 2) наданні допомоги родинам ув'язнених і засланих, які потребують такої допомоги [19, с. 988–1027]. Одночасно вивчався досвід діяльності країн Європи і США у цій сфері.

Зростання революційного руху на початку ХХ ст., поява у всіх в'язницях імперії політичних в'язнів порушили питання про правове регулювання порядку утримання таких ув'язнених. Одними з перших 13 липня 1880 р. видані «Тимчасові правила про утримання і пересилку політичних неблагонадійних, призначених на заслання». Вони головним чином торкалися пересилки арештованих у політичних справах в адміністративному порядку [22, арк. 28–33].

Детальніше умови утримання політичних в'язнів були визначені 28 лютого 1886 р. «Правилами утримання політичних арештантів у губернських і повітових замках і пересильних в'язницях». Ці правила розмежовували політичних і кримінальних, підслідних й адміністративно-засуджених. Обвинувачених у державних злочинах правилами наказувалося утримувати в одиночних камерах, прикованими кайданами з поголеною половиною голови. У разі браку тюремних наглядачів для нагляду за політичними ув'язненими була передбачена заміна їх жандармами.

Читання газет і журналів заборонялося [19, с. 52–57].

Правилами внутрішнього тюремного розпорядку регулювалися питання: прийому арештантів (I); їх поведінки у в'язниці (II: ввічливо і шанобливо звертатися до представників адміністрації; заборона різноманітних ігор – в карти, шашки, кістки; співу, окрім церковного; проведення оглядів і ретельних обшуків арештантів); дотримання порядку, чистоти та охайності (III); розподіли арештантського дня (IV: богослужіння; проведення робіт в перебігу 11-ти годин весною і влітку, 10-ти годин – восени і взимку; шкільні заняття з арештантами); харчування арештантів (V: гаряча їжа, придбання продуктів першої необхідності від 10 до 20 коп. в день); побачень і листування (VI: побачення 1 раз на тиждень, а каторжним – в місяць; підслідним – з відома прокурора або властей, за якими вони числяться); арештантських робіт (VII); виправно-дисциплінарних заходів (VIII: за одну і ту ж провину може бути накладено декілька дисциплінарних стягнень); звільнення арештантів (IX) [23, с. 2–22].

Одразу ж після лютого перевороту Тимчасовий уряд 6 березня 1917 р. видав Указ про амністію політичних ув'язнених, який був опублікований 8 березня 1917 р. Проте цей указ страждав неповнотою і неясністю. У лютому-березні 1917 р. з в'язниць, користуючись плутаниною, збігла частина кримінальних засуджених, а ті, що залишилися, вимагали розповсюдження амністії і на них. На цій підставі у багатьох в'язницях відбулися хвилювання. Тому Тимчасовий уряд змушений був піти на деяке пом'якшення режиму утримання в місцях позбавлення волі.

Так, 17 березня 1917 р. була видана постанова «Про полегшення участі осіб, що вчинили кримінальні злочини». Згідно з постановою амністії підлягали ті засуджені, які виявляли бажання їхати на фронт. Однак на практиці більшість звільнених розбігалася після прибуття на фронт. Цією постановою відмінялося покарання в місцях позбавлення волі різками, накладенням кайданів і надяганням гамівної сорочки. Ухвалою від 26 квітня 1917 р. скасовувалося заслання, яке підлягало заміні тюремним ув'язненням [24, с. 8–10].

Хоча на першому етапі лютогової буржуазно-демократичної революції (березень–липень 1917 р.) Тимчасовий уряд під натиском революційних мас амністував політичних ув'язнених і пішов на деяку «лібералізацію» режиму в місцях ув'язнення (відміна тілесних покарань, карцеру, заслання), у принципі царські тюремні установи, їх устрій і режим збереглися, залишилося без змін і царське тюремне законодавство, і відомчі акти: тюремні статuti і загальна тюремна Інструкція 1915 р., циркуляри Головного тюремного управління, видані за останні десять років перед революцією [24, с. 59].

Висновки. Підсумовуючи етапи розвитку пенітенціарного законодавства Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., необхідно вказати, що поява у 70–80-х роках XIX ст. спеціальних робіт до досліджень, пов'язаних з технічною стороною організації тюремного ув'язнення викликало виділення цього розділу загальної частини кримінального права в особливу гілку – «тюрмознавство», фундатором якої вважають російського професора І. Я. Фойніцького. В умовах прове-

дення реформи російської пенітенціарної системи кримінально-виконавче законодавство набуло цілісності. Нарешті було запроваджено диференційований підхід до організації виконання позбавлення волі щодо різних категорій в'язнів у залежності від спрямованості їх злочинів. «Статут про осіб, які утримуються під вартою» 1890 р. та Загальна тюремна Інструкція 1915 р. стали віховими нормативними актами, що знаменували поступальний розвиток вітчизняного пенітенціарного законодавства в напрямку чіткого формального визначення уніфікованих умов виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

Режим в місцях позбавлення волі в тюремних установах цивільно-

го відомства Російської імперії розглядався переважно в широкому розумінні і передбачав всю систему засобів впливу на арештантів: диференціацію в'язнів, розпорядок дня, організацію робіт тощо. З останньої чверті XIX ст. він втратив репресивний характер і набув яскравих ознак виправно-виховної спрямованості. Загальна тюремна інструкція 1915 р. акумулювала в собі досягнення вітчизняного пенітенціарного законодавства і новітні наукові розробки в галузі тюрмознавства. Вона стала першим єдиним цілісним документом режимного характеру, де було вичерпно регламентовано виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Список використаних джерел

1. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. С.-Петербург : Типография Министерства «Путей сообщения». 1889. 503 с.
2. Дриль Д. А. Наши исправительно-воспитательные заведения и вопросы исправительного воспитания. *Журнал Министерства юстиции*. октябрь 1898. С.-Петербург. 1899. С. 173-193.
3. Дриль Д. А. Ссылка во Франции и России (Из личных наблюдений во время поездки в Новую Каледонию, на о. Сахалин, в Приамурский край и Сибирь). С.-Петербург : Издательство Л. Ф. Пантелеева. 1899. 174 с.
4. Дриль Д. А. Учение о преступности и мерах борьбы с нею. С.-Петербург : Шиповник. 1912. 568 с.
5. Сергиевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII века. С.-Петербург : Издание книжного магазина А.Ф. Цензерлинга. 1887. 300 с.
6. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право: Пособие к лекциям. Часть общая. Изд. 5-е. С.-Петербург : Издание книжного магазина А. Ф. Цензерлинга 1904. 434 с.
7. Кримінально-виконавче право України: Навчальний посібник / За ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком інтер. 2002. 446 с.
8. Ковалевский П. И. Борьба с преступностью путем воспитания. С.-Петербург и Москва : Т-во М.О. Вольф. 1901. 367 с.
9. Памятники Русского законодательства XVIII ст. Вып 1. / Сост. В. М. Грибовский. С.-Петербург. 1907. 208 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е (1881-1913). В 48 томах. Том 10. 2 отд. С.-Петербург : Издательство Государственная Типография. 1893. 1017 с.
11. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резник. Київ : РВВ КІВС. 1998. Т. І. Ч. 1. 414 с.

12. Свод законов Российской империи. В 15 т. Том XIV. С.-Петербург : Издательство Тип. Второго отделения собственности Е.И.В. Канцелярии. 1857. 909 с.
13. Ярмиш О. Н. Каральный аппарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Монографія. Харків : Консул. 2001. 288 с.
14. Тальберг Д.Г. Тюремный вопрос в современном его состоянии. Исторический очерк тюремной реформы и современные системы европейских тюрем. Москва : Тип. М. Каткова. 1876. 86 с.
15. Воробейкова Т. У. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во 2-й половине XIX века: Учебное пособие. Киев : Киевская высшая школа МВД СССР. 1973. 163 с.
16. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 гг. Москва : Наука. 1983. 149 с.
17. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Москва : Изд. 2-е доп. и пересм. Госюриздат. 1952. Т. 3. 400 с.
18. Сборник циркуляров, изданных по Главному тюремному управлению в 1879 – 1910 гг.: В 2 ч. С.-Петербург : Главное тюремное управление. 1911. Ч. I. 1188 с.
19. Сборник циркуляров, изданных по Главному тюремному управлению в 1879 – 1910 гг. : В 2 ч. С.-Петербург : Главное тюремное управление. 1911. Ч. II. 1259 с.
20. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях. Пер. з англійської Ів. Соболева. С.-Петербург : Радом. 1878. 134 с.
21. Фельдштейн Г. С. Патронат. Его необходимость и принципы организации. *Вестник права*. Апрель 1900. С.-Петербург : Сенатская типография. 1900. 56 с.
22. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России. Москва : Высшая школа. 1968. 348 с.
23. Правила внутреннего тюремного распорядка. Петроград. 1916. 24 с.
24. Скрипилев Е. А. Тюремная политика и тюремное законодательство Временного правительства. Москва : Госюриздат. 1968. 89 с.

References

- Fojnickij, I. Ya. (1889). *Uchenie o nakazanii v svyazi s tyurmovedeniem*. S.-Peterburg: Tipografiya Ministerstva «Putej soobsheniya» [in Russian].
- Dril, D. A. (1898). Nashi ispravitelno-vospitatelnye zavedeniya i voprosy ispravitelnogo vospitaniya. *Zhurnal Ministerstva yusticii*. oktyabr, 173–193 [in Russian].
- Dril, D. A. (1899). *Ssylka vo Francii i Rossii (Iz lichnyh nablyudenij vo vremya poezdki v Novuyu Kaledoniyu, na o. Sahalin, v Priamurskij kraj i Sibir)*. S.- Peterburg: Izdatelstvo L.F. Panteleeva [in Russian].
- Dril, D. A. (1912). *Uchenie o prestupnosti i merah borby s neyu*. S.-Peterburg: Shipovnik [in Russian].
- Sergievsij, N. D. (1887). *Nakazanie v russkom prave XVII veka*. S.-Peterburg: Izdanie knizhnogo magazina A.F. Cenzerlinga [in Russian].
- Sergievsij, N. D. (1904). *Russkoe ugovnoe pravo: Posobie k lekciyam*. Chast obshaya. Izd. 5-e. S.-Peterburg: Izdanie knizhnogo magazina A. F. Cenzerlinga [in Russian].
- Dzhuzha, O. (red.). (2002). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom inter [in Ukrainian].
- Kovalevsij, P. I. (1901). *Borba s prestupnostyu putem vospitaniya*. S.-Peterburg i Moskva: T-vo M.O. Volf [in Russian].
- Yarmish, O. N. (2001). *Karalnij aparat samoderzhavstva v Ukrayini v kinci XIX – na pochatku XX st.* Harkiv: Konsul [in Ukrainian].

Talberg, D. G. (1876). *Tyuremnyj vopros v sovremennom ego sostoyanii. Istoricheskij ocherk tyuremnoj reformy i sovremennye sistemy evropejskih tyurem*. Moskva: Tip. M. Katkova [in Russian].

Vorobejkova, T. U. (1973). *Preobrazovanie administrativno-policejskogo apparata, suda i tyuremnoj sistemy Rossii vo 2-j polovine XIX veka*: Kiev: Kievskaya vysshaya shkola MVD SSSR [in Russian].

Efremova, N. N. (1983). *Ministerstvo yusticii Rossijskoj imperii 1802–1917 gg*. Moskva: Nauka [in Russian].

Gernet, M. N. (1952). *Istoriya carskoj tyurmy*. Moskva: Izd. 2-e dop. i peresm. Gosyurizdat. T. III [in Russian].

Feldshtejn, G. S. (1900). Patronat. Ego neobhodimost i principy organizacii. *Vestnik prava*. April [in Russian].

Eroshkin, N. P. (1968). *Istoriya gosudarstvennyh uchrezhdenij dorevolucionnoj Rossii*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].

Skipilev, E. A. (1968). *Tyuremnaya politika i tyuremnoe zakonodatelstvo Vremennogo pravitelstva*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].

V. Prus, PhD, Associate Professor of Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-6818-0624

O. Shkuratenko, PhD, Associate Professor, Head of the Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-1879-0085

Legal regulation of the penitentiary system in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire (late XIX – early XX century)

The article analyzes the peculiarities of the formation and development of penitentiary legislation of the Russian Empire in the late nineteenth and early twentieth centuries. In realizing this goal, the historical experience (both negative and positive) of the organization of execution of sentences in the form of imprisonment in Ukraine was used.

Among a number of important criminal-executive and historical-legal scientific problems, the article describes the problem of formation and development of penitentiary legislation, formation, organization and activity of the prison system in the Ukrainian provinces of the Russian Empire.

The article raises issues in the course of the development of penitentiary legislation and the evolution of the prison system since the end of the XIX century up to the beginning of the XX century, regardless of the degree of their practical implementation in the course of the reform, affect the basic principles of reforming modern criminal executive legislation and the functioning of penitentiary institutions.

The significance of the history of the formation and development of penitentiary legislation and prison authorities in pre-revolutionary Ukraine is necessary today for the active application of the experience of the past in the modern practice of correctional institutions.

The results obtained as a result of a comprehensive study and analysis of these problems can objectively contribute to a clearer definition of the theoretical and conceptual principles of reforming the penitentiary system – one of the important areas of life of the state and society.

It describes the then basic legal acts of correctional labor, including: "Statute for detainees" in 1890 and the General Prison Instruction of 1915. And also identified the components of correctional labor correction of prisoners: the differentiation of prisoners , agenda, organization of correctional work and more.

Keywords: *penitentiary system; prison instruction; prisoners; prison science.*